

Bibliografisch essay

ENTHOUSIASME VOORBIJ FANATISME

Alexandra Van Laeken

Coen Simon, *Pleidooi tegen enthousiasme: als waarheid een kwestie van smaak wordt*, Amsterdam, Uitgeverij De Bezige Bij, 2020, 94p., ISBN 9789403184203, € 12,99.

Na een eerder stoffige lezing in een al te kleine kamer met veel te weinig zuurstof over de toekomst van de Nederlandstalige filosofie (hoe ironisch, die bleek eerder hoofdpijn en kortademigheid, dan hoop te veroorzaken), liepen Coen Simon en ik elkaar tegen het lijf op de receptie achteraf. Als net afgestudeerde student wijsbegeerte begon ik vol enthousiasme, en niet goed wetende tegen wie ik het had, over mijn drijfveren in de filosofie. Dat ik gefascineerd ben door de notie van verrassing en verandering, zoals die onder andere in de filosofie van Alain Badiou naar voren komt. Hoe kunnen we ons wereldbeeld zomaar omzwaaien en onder welke voorwaarden is (radicale) verandering mogelijk? Ik bleef maar ratelen en hij luisterde geduldig, tot hij me vroeg of we mijn begrip van verrassing ook zouden kunnen begrijpen als ‘enthousiasme’. “Daar zeg je iets. Ik geloof van wel.” Maar nog voor we de kans kregen om hier dieper op in te gaan kwam mijn vriendin aanrennen. We moesten dringend vertrekken. Coen vroeg nog vlug naar mijn adres, en zo vond ik twee weken later plots een boek in mijn bus: “Pleidooi tegen enthousiasme”.

Stuurloosheid als kompas

Pleidooi tegen enthousiasme: als waarheid een kwestie van smaak wordt is geschreven door de Nederlandse filosoof Coen Simon en kwam uit in 2020. Het essay is elegant geschreven en raakt verschillende actuele thema's aan. Het neemt onze uiteenlopende houdingen tegenover problematieken zoals het klimaat en de opkomst van extreemrechts onder de loep. De algemene probleemstelling luidt als volgt: als autoriteit versnipperd is en waarheid een kwestie van smaak wordt, dan blijft enkel enthousiasme over als centraal strijdmiddel. Wat zijn de gevolgen van deze feitenvrije geestdrift?

Simon vertrekt vanuit een persoonlijke anekdote. Hoe om te gaan met de teleurstelling van een mislukt huwelijk? Hoe vertel je dit aan je kinderen, en welke houding neem je aan? Een enthousiaste, natuurlijk! Simon vertelt over hoe hij zelf altijd enthousiast opgevoed is geweest. Het gaat erom het slechte te

negeren, en vooral oog te hebben voor de goede zaken in het vooruitzicht. Geen tijd voor tranen, of, om het in zijn oma's woorden te zeggen: "Jangan Nangis!" het Indische credo voor "niet huilen!" (13). Zo bracht Simon ook de boodschap naar zijn kinderen over: niet treuren, we hebben nog mooie dingen in het vooruitzicht! Simon spreekt verder ook, heel herkenbaar, over het enthousiasme in de filosofie en hoe je volledig gegrepen kan worden door een idee. Je denkt dat je het licht ziet, om even later tot de teleurstellende conclusie te komen dat je idee toch minder baanbrekend is dan eerst gedacht. Reflecterend over deze persoonlijke ervaringen met enthousiasme, merkt Simon op dat enthousiasme, stuurloosheid en overmoed verdacht dicht bij elkaar lijken te liggen. Door de jaren heen is hij alsmear meer dat (vaak teleurstellende) enthousiasme gaan inruilen voor enige terughoudendheid. De samenleving maakt echter de omgekeerde beweging, aldus Simon (15). Alsmear meer mensen blijken zich thuis te voelen in een glorieus discours en een grenzeloos enthousiasme.

Dit toenemend enthousiasme is volgens Simon een rechtstreeks gevolg van een groeiend gevoel van controleverlies. Terwijl nieuwe technologieën ons toelaten de wereld alsmear beter te overzien, de nietige aardbol in het gigantische universum, lijken we steeds meer de controle te verliezen over wat er zich op die aardbol afspeelt. Dit controleverlies heeft ons uiteengedreven. In plaats van de koppen samen te steken, rijzen er verschillende kampen op. We noemen het een *post-truth* tijdperk, niemand heeft de waarheid nog. Maar volgens Simon is deze term op zich al "een misleidend frame" (29). Leugens, bedrog en framing zijn van alle tijden. Het probleem is niet zozeer dat er geen waarheid meer is, maar veeleer dat we niet langer weten wie we moeten geloven. We hebben geen gebrek aan autoriteiten, maar een teveel! (29-30) En ons antwoord op deze crisis is enthousiasme, aldus Simon.

Simon staft zijn hypothese vervolgens aan de hand van verschillende actuele voorbeelden. Onze factcheckcultuur, het complotdenken, de evidence-based politiek en Greta Thunbergs protest, zijn volgens Simon stuk voor stuk symptomen van deze crisis. De factcheckcultuur is een rechtstreeks gevolg van ons voortdurend wantrouwen tegenover de feiten. Echter, "het achteraf fact-checken impliceert de mogelijkheid om los van de context de ondubbelzinnige waarheid van een nieuwsfeit te kunnen vaststellen" (40). Coen Simon merkt hier terecht op dat we al te hard dwepen met de idee dat we *de Waarheid* in handen kunnen hebben. We schakelen influencers, experts en deskundigen in om een bepaalde autoriteit te verkrijgen ten aanzien van de waarheid. "Iedere filterbubbel heeft zijn eigen autoriteit en iedere autoriteit heeft zijn eigen fanbase. En zo kunnen we wat dan ook geloven, zonder er ooit alleen voor te staan. Sterker nog: iedereen kan kiezen uit talloze wetenschappelijke verhalen en evenzoveel complottheorieën" (30).

Dit blijkt ook uit de manier waarop we wetenschap rechtstreeks willen koppelen aan politiek, door enkel nog een 'evidencebased' beleid te ondersteunen. We schuiven coronamaatregelen af op de schouders van de virologen, en kloppen

onzelf op de borst wanneer we nog eens in de top tien van de *Happy Planet Index* verschijnen. Wat we echter over het hoofd zien is dat wetenschap niet zomaar een “u-vraagt-wij-draaien-houding” aan kan nemen (55). Dit merkt Simon goed op. Elk wetenschappelijk onderzoek is uiteindelijk bepaald door de vraag van waaruit het vertrekt, alsook de contingente keuze op welke manier we de werkelijkheid in meetbare entiteiten zullen opdelen. Op basis van welke parameters meten we geluk? Economische groei? Hoeveelheid onderwijs? En zo botsen we telkens opnieuw op contradictorische bewijsstukken, die ons verloren achterlaten in de politiek. Experts schuiven een rapport naar voren om de abortustermijn van twaalf naar achttien weken te verlengen. CD&V antwoordt met een ander rapport, dat het vorige tegensprekt. Het is en blijft een politieke keuze en het is een illusie om te denken dat we de verantwoordelijkheid zomaar zouden kunnen afschuiven op de ‘alwetende objectieve wetenschap’.

Maar hoe past Greta Thunberg en het protest van de klimaatpijbelars hier nu in? Ook zij vervallen volgens Simon in een ‘blind enthousiasme,’ dat de wetenschap al te veel als probleemoplosser ziet. Zo citeert hij haar: “For more than thirty years the science has been crystal clear,” om er vervolgens erop te wijzen dat ‘de wetenschap’ als oplosmiddel dat kan worden ingezet tegen rampen en ongemak, niet op deze manier bestaat, en dat deze maar zelden ‘glashelder’ is (43). Ze halen wetenschap al te veel aan als “autoriteitsargument (‘uit onderzoek blijkt’) en marketingtool (de werking van deze shampoo is ‘evidencebased’)” (44). Dat ondergraaft volgens Simon hun autoriteit, alsook hun werkwijze.

Maken de klimaatpijbelars werkelijk dezelfde beweging als de voorbeelden hierboven, van evidencebased politiek tot complotdenken? Gaat hun protest dan om het innemen van een autoriteitspositie? Hier slaat Simon volgens mij de bal mis. Ik zou zelfs zeggen dat ze net het radicaal tegenovergestelde doen! Ze menen niet te *weten*, maar schreeuwen uit onmacht. Ze steunen niet op wetenschap als bewijsstuk, om hun eigen zaken te promoten – zoals de shampoo reclame dat doet – maar ze wijzen net op een probleem. Er staat geen eigenbelang op het spel, maar een universele bezorgdheid die iedereen aanbelangt. Wanneer Greta Thunberg erop wijst dat de wetenschap ‘glashelder’ is, wil ze er net op wijzen dat, ondanks de verscheidenheid aan theorieën, we er niet onderuit kunnen dat er een duidelijk probleem is en dat het hoog tijd is dat we actief op zoek gaan naar een oplossing! De klimaatpijbelars hebben geen antwoorden, maar eisen dat we werkelijk beginnen zoeken en proberen. Simon mist dan ook het hele punt van de protesten, wanneer hij stelt dat het om een “blind enthousiasme” gaat dat de wetenschap reduceert “tot een inhoudsloos autoriteitsargument”. Hun enthousiasme wordt veeleer gedreven door vragen dan antwoorden. Hoe moeten we omgaan met dit probleem dat ons allen aanbelangt?

De grootste leugenachtigheid van onze tijd: enthousiasme

Nu rijst de vraag wat Simon exact bedoelt met enthousiasme. Doorheen het werk geeft hij verschillende hints van wat ‘enthousiasme’ volgens hem inhoudt. Enthousiasme ontstaat volgens Simon “als we overtuigd raken door uitzonderlijke daden en gebeurtenissen” (23). Het is niet in staat om “zelfkritische vragen te stellen over de effectiviteit van de eigen bevlogenheid” (24), en het reduceert wetenschap tot “een inhoudsloos autoriteitsargument en politiek tot ongeduldig activisme” (49). Het maakt geen onderscheid tussen feit en fictie en kan daardoor een totalitair karakter krijgen (64). Dit hedendaagse enthousiasme verhult een controletekort, en vaart wel binnen een autoriteits- en voorstellingscrisis. Dat komt omdat het enthousiasme in het teken staat “van het afwezige, van iets wat niet onmiddellijk present is,” een gebrek aan presentatie (80). En daarom waarschuwt Coen Simon ons: ‘Pas op, laat je niet misleiden door deze valse bevlogenheid. Ze is ‘naïef,’ ‘blind,’ en ‘stuurloos,’ kortom, ze is “de grootste leugenachtigheid van onze tijd” (16).

Leggen we Simons karakterisering van enthousiasme naast elkaar, dan komen we uit op een concept dat zich negatief verhoudt ten opzichte van de waarheid. Een enthousiast discours vervangt waarheid door enthousiasme. Tegelijkertijd wijst Simon er ook op dat ‘de Waarheid’ evenzeer een fictie is. Beter spreken we over (wetenschappelijke) consensus. “De consensus is een geconstrueerde boodschap die moet worden gebracht door een gezaghebbende boodschapper. En een woedende, twitterende tiener op een zeilboot is misschien niet de juiste boodschapper” (45). Daarnaast dient die geconstrueerde boodschap telkens met geduld aan de dag gebracht te worden. Eerst dienen we tot wetenschappelijke waarheden te komen om ze dan “stap voor stap tot politieke en maatschappelijke werkelijkheid te brengen. Wijzen naar de waarheid is niet genoeg. (...) Pas op voor De waarheid en pas op voor De ideale samenleving” (46).

Simons antwoord op het enthousiasme is nogal conservatief. We moeten geduldig zijn en de gezaghebbers laten spreken. Wat begint met een kritische blik op het alomtegenwoordige fenomeen van enthousiasme, leidt tot een pleidooi voor de status quo. Simon beschouwt dit als een antwoord op het hedendaagse nihilisme, dat pas echt wortel heeft geschoten in onze samenleving met het toenemend enthousiaste discours. Ik zou daar echter tegen in willen brengen dat het werkelijke nihilisme net in deze angst voor enthousiasme zit. We schuiven enthousiasme graag weg, als een populistische en lege zet, omdat we niet langer geloven dat er werkelijk nog verandering mogelijk is. En als die al mogelijk zou zijn, dan zou dat van traag wetenschappelijk onderzoek, lange reflectie, en de geduldige acties van gezaghebbers afhangen. Door geduld en reflectie zo tegenover enthousiasme en actie te zetten, creëert Simon de illusie dat handelingen gedachteloos zijn, als was er geen enkel denkproces dat aan de handeling voorafgaat, in de handeling vervat zit, *en* zijn effecten heeft op het

toekomstige denken. Simon bekritiseert zelf hoe enthousiastelingen ons al te vaak voor valse dilemma's stellen, waarbij ze "de aandacht van de geest [afleiden] en het oordeel blind [maken] voor de veelheid aan reële mogelijkheden" (56). Maar nu lijkt hij in dezelfde val te trappen: ofwel fanatisme dat de waarheid inruilt voor enthousiasme, ofwel conservatisme, dat enthousiasme inruilt voor geduld en waarheid enkel aan gezaghebbers toekent.

Kant over enthousiasme

Hierboven illustreerde ik hoe Simon enthousiasme karakteriseert als een fanatisme dat voortkomt uit een gevoel van stuurloosheid. Het leidt ons tot een (vals) dilemma: ofwel fanatisme, ofwel conservatisme, als waren het de twee enige deuren waaruit we kunnen kiezen. Simon raakt echter even nog een derde deur aan, die hij vervolgens toch gesloten laat. Hij verwijst namelijk kort naar Immanuel Kants lovende bespreking van het enthousiasme van zijn Duitse landgenoten ten aanzien van de Franse Revolutie. Voor Kant werd het enthousiasme hier gedreven door een helder en rechtvaardig doel dat niets anders dan een morele aanleg in de mens als oorzaak had. Simon stelt echter dat dit een heel ander soort enthousiasme is dan het stuurloze enthousiasme dat vandaag de dag vrij spel heeft.

"De burger kwam op voor zijn onvervreembare morele recht op burgerlijke vrijheid en voor het onafhankelijk besturen van staten. Bovendien had de revolutie een duidelijk adres. Het enthousiasme werd zodoende door feitelijke gebeurtenissen teweeggebracht bij een publiek, dat geen idee had hoe deze onstuimige politieke ontwikkelingen voor hen zouden uitpakken. Dat ondanks de mogelijke risico's burgers uit naburige landen in vervoering raakten en hun openbare en onbaatzuchtige steun betuigden aan de revolutie, gaf volgens Kant blijk van meer dan een emotionele oprisping" (41).

De vraag is nu: waarom geldt dit niet voor Greta Thunberg en de jongeren die naar haar voorbeeld handelen? Wordt hun enthousiasme dan niet door feitelijke gebeurtenissen teweeggebracht? Verdienen zij dan geen openbare en onbaatzuchtige steun van ons? Ik pik nu in op het klimaatactivisme van jongeren, één van de voorbeelden die Coen Simon aanhaalt, maar dit geldt evenzeer voor allerlei andere protesten, bezettingen en politieke bewegingen vanuit niet-gezaghebbende hoeken. Niet elke vorm van enthousiasme en politiek activisme kan zomaar aan de kant geschoven worden als blind, naïef of stuurloos. Hiermee smoren we elke vorm van emancipatie en radicale verandering in de kiem. Laat mij dit illustreren door allereerst wat dieper in te gaan op het kantiaans onderscheid tussen enthousiasme en fanatisme.

Het onderscheid tussen enthousiasme en fanatisme komt onder andere aan bod in Kants *Kritiek van het oordeelsvermogen* (1790). Kant definieert

enthousiasme als “het idee van het goede met affect” (KU, AA 5:272). Hij pikt hiermee in op de ethische definitie die ook Aristoteles aan enthousiasme gaf, namelijk “een emotie van het ethische deel van de ziel”¹. Enthousiasme, als affect, is volgens Kant een bepaalde kracht van de geest om zichzelf boven de obstakels van de zintuiglijkheid te verheffen. Dit doet het door zijn doel te leggen voorbij wat reeds duidelijk realiseerbaar is in de situatie. Het gaat hier om een vrij spel tussen de rede en de verbeelding. De verbeelding verhoudt zich tot een abstracte rede-idee van het goede en produceert zo een esthetisch subliem affect van enthousiasme. Wat enthousiasme uniek maakt, is dat het ertoe in staat is iets voor ogen te houden, wat nog niet het geval is, noch een logisch gevolg is van wat reeds is. Het doel ervan is onzeker, de haalbaarheid ervan niet gegarandeerd, maar de verbeelding die het ten tonele voert ten aanzien van moreel en politiek goede ideeën is oneindig (KU, AA 5:272 -76).

In *De strijd der faculteiten* (1798) gaat Kant nog dieper in op de rol die enthousiasme speelt bij bepaalde politieke gebeurtenissen, zoals de Franse Revolutie. In het licht van deze revolutie beschrijft Kant het ‘enthousiasme’ als een voorvallen van het goede van de mens. Niet de revolutie zelf, met haar mogelijks negatieve gevolgen, maar het enthousiasme is een teken dat de mensheid streeft naar het goede. Het enthousiasme overstijgt de particuliere belangen van de revolutie, omdat het “oprecht enthousiasme zich altijd voortbeweegt in de richting van wat ideaal is en inderdaad naar wat puur moreel is, zoals het concept van het goede, en het kan niet worden geënt op eigenbelang” (SF, AA 7:86). Alenka Zupančič merkt daarbij op dat het daardoor “paradoxaal objectief [is], als iets dat niet misleidt maar getuigt van een noumenale, tijdloze dimensie ten aanzien van wat er gebeurt. Dat wat objectief (en eeuwig) goed is aan de revolutie, maar nooit direct zichtbaar”.²

Het enthousiasme dient volgens Kant tot slot onderscheiden te worden van fanatisme (*Schwärmerei*). Terwijl enthousiasme verwijst naar een affect van het goede, gaat fanatisme veeleer om het geloof een “onmiddellijke en extraordinaire verbinding met een hogere staat” te voelen (GSE, AA 2:251). Het functioneert als een waan. Terwijl enthousiasme bewust de uitdaging aangaat te proberen denken voorbij de limieten van de huidige situatie, negeert het fanatisme die limieten volledig. Het neemt met andere woorden niet het karakter aan van een interventie, maar van een openbaring. Het onzekere en vragende karakter van het enthousiasme wordt ingeruild voor een zekere positie die op alles, hoe *waan*zinnig ook, een antwoord biedt! Het is dan ook geen affect, maar een passie. Terwijl een affect zich tot een bepaald idee verhoudt, het goede in het geval van enthousiasme, verhoudt de passie zich tot de wil en het verlangen (KU, AA 5:272-75). Deze notie van fanatisme lijkt, veeleer dan enthousiasme, overeen te stemmen met dat waar Simon nu net tegen pleit.

Fanatisme, conservatisme of... enthousiasme

Wat Kants karakterisering van enthousiasme nu zo interessant maakt, is dat het de alledaagse, banale gang van zaken overstijgt. Wanneer we de verhouding tussen waarheid en enthousiasme beschouwen, gaat het niet om de uitspraken van onze factcheckcultuur, complotdenken, of evidencebased politiek. De waarheid van enthousiasme overstijgt dit allemaal, want ze maakt aanspraak op het universeel idee van het goede. Het gaat daarbij niet om de verwezenlijking van een bepaald doel, maar veeleer om het openen van nieuwe mogelijkheden en nieuwe manieren om naar de wereld te kijken. Zupančič spreekt over een “nieuwe virtualiteit”³. Hoewel de verbeelding van het enthousiasme virtueel blijft, draagt het wel reële effecten uit op de samenleving.

Keren we terug naar het dilemma tussen fanatisme en conservatisme, dan biedt deze nieuwe notie van enthousiasme een uitweg, die de andere twee overstijgt. Aan de ene kant hebben we fanatisme van het complotdenken, de fact-checkcultuur en de evidencebased politiek die op alles een antwoord klaar hebben. Dit fanatisme vervalt in een waan waarbij individuen stuk voor stuk denken de waarheid in handen te hebben. Maar uiteindelijk zijn de fanatieke posities er vooral op gericht hun eigen doelen te vervullen. Ieder heeft zijn eigen kamp en de ene waan strijdt tegen de andere. Aan de andere kant hebben we conservatisme, hetgeen zich verzet tegen de fanatieke positie die meent dat we de waarheid zelf in handen kunnen hebben, en in de plaats daarvan het vertrouwen legt bij gezaghebbende autoriteiten. Het ruilt elke vorm van prangend activisme in voor geduld en vertrouwen in trage politieke besluitvormingen. Enthousiasme ten slotte, maakt aanspraak op een unieke vorm van waarheid, die het particuliere overstijgt. Het verhoudt zich tot het concept van het goede en speelt in op de verbeelding. De kracht van enthousiasme zit net in zijn onzekerheid en dat is wat het onderscheidt van het fanatisme.

Is dit enthousiasme niet exact wat Greta Thunberg van de andere voorbeelden onderscheidt? Greta Thunberg en de klimaatspijbelars strijden niet voor de autoriteit. Het kan hun geen barst schelen welke wetenschappelijke theorie het exact bij het rechte eind heeft. Waar het hen om gaat is dat we al jarenlang geconfronteerd worden met zorgwekkende fenomenen in de natuur die een alsmar grotere bedreiging vormen. Het is een probleem dat ons allen aanbelangt, en toch lijkt niemand er de verantwoordelijkheid voor op te nemen. Of we de planeet kunnen redden van haar ondergang is onzeker, maar het is zeker dat er drastische veranderingen nodig zijn. De waarde van Thunbergs protest zit in het feit dat ze voor een universeel goed doel strijdt. Haar enthousiasme onthult de morele dispositie van de mens. De schreeuwende tiener dwingt ons om onze blik op de wereld te herzien, en onze verantwoordelijkheid ten aanzien van de natuur en onze medemens op te nemen. Nu is het alleen maar zaak om dit enthousiasme serieus te blijven nemen, er als het ware trouw aan te zijn.

Simon wijst in zijn essay terecht op het onhoudbare fanatisme in onze

samenleving, maar laat uiteindelijk de kans liggen om een substantieel andere notie van enthousiasme uit te werken. Naar het einde van zijn werk toe staat hij nog even stil bij de notie van verbeelding in relatie tot kunst. Daar geeft hij aan dat hij “ervan overtuigd [is] dat we verbeelding opnieuw aan de macht kunnen helpen” (75). Nu lijkt mij dat een nobel doel en steek ik daarvoor graag een handje toe, meer specifiek door net het enthousiasme terug in het spel te brengen!

Noten:

1 Clewis, R., ‘The feeling of enthusiasm.’ In Sorensen, K., & Williamson, D. (red.), *Kant and the Faculty of Feeling*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, p. 184-207.

2 Zupančič, A., ‘Enthusiasm, Anxiety and the Event,’ in: *Parallax* 11 (2005) 4, p. 31-45.

3 *Ibid*, p. 35.